

7 Лобач, У. А. Міфалогія прасторы ў творах Яна Баршчэўскага / У. А. Лобач // Сонца тваё не закоціцца, і месяц твой не схавецца : Зборнік артыкулаў па беларусістыцы і багаслоўі ў гонар 80-годдзя з дня нараджэння і 50-годдзя святарства айца Аляксандра Надсана / Уклад. І. Дубянецкая; пад рэд. І. Дубянецкай [і інш.]. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – С. 294–308.

8 Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад, пер. з польскага, прадм. і кмент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускі кнігазбор, 1996. – 374 с.

УДК 821.161.3-14:177.6

А. В. БРАДЗІХІНА
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ФЕНОМЕН БЕЛАРУСКАГА КАХАННЯ Ў СІСТЭМЕ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА ЭРАСУ (НА ПРЫКЛАДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ ІНТЫМНАЙ ЛІРЫКІ)

У артыкуле на матэрыяле інтымнай лірыкі XIX–XXI стагоддзяў асэнсоўваецца феномен беларускага кахання. Аўтар падкрэслівае яго своеасаблівасць нават у параўнанні з бліжэйшымі суседзямі. Робіцца выснова пра *philia* як дамінантны від такога пачуцця, яго арганічную спалучанасць са *storge* (*storge*) ці *pietas* (*pietas*), што абуоўлівае шэраг тэндэнцый у айчыннай любоўнай вершатворчасці.

Кожнай нацыянальнай культуры ўласціва сваё разуменне кахання, пра што ўпершыню заўважыў Стэндаль у сацыяпсіхалагічнай працы “Пра каханне” (1822), у якой любоўныя праявы розных этнасаў вытлумачыў асаблівасцямі геаграфіі і клімату той тэрыторыі, дзе жыве канкрэтны народ. У XX стагоддзі гэтая праблема прыцягвае ўвагу шматлікіх даследчыкаў (сярод усходнеславянскіх назавем Г. Гачава, А. Тапаркова, Л. Цітову, У. Лобача, Т. Валодзіну, А. Фядосіка, М. Махнія, М. Таменку і інш.). З аднаго боку, эрас усходніх славян у многім мае агульныя рысы. З другога – у кожнай нацыянальнай культуры суадносіны мужчынскага і жаночага пачаткаў, формы ўвасаблення любоўных пачуццяў у літаратурным тэксце, ступень іх адкрытасці абумоўлены менталітэтам і нормаў традыцыйнай маралі, г. зн. ва ўсіх, нават блізкіх, народаў не супадаюць. Паспрабуем акрэсліць гэтую розніцу ва ўспрыманні феномена кахання на прыкладзе беларускай інтымнай лірыкі.

Для вызначэння беларускай ідэнтычнасці ў міжполавых зносінах у параўнанні з народамі-суседзямі неабходна актуалізаваць антычную тыпалогію кахання, якая пакладзена ў аснову многіх сур’ёзных навуковых класіфікацый (да прыкладу, Дж. А. Лі, Ю. Рурывава, А. Афанасьева), а таму можа прэтэндаваць на ўніверсальнасць. Згодна са старажытнымі грэкамі, існуюць чатыры асноўныя і тры другарадныя віды кахання, кожны з якіх мае адметныя рысы і ўласную назву. Так, пад *эрасам* разумелася каханне-жарсць, заснаванае на прыцягненні супрацьлегласцей; *philia* прадугледжвала глыбокае сяброўства, абумоўленае агульнасцю поглядаў на жыццё; *storge* – любоў-пяшчота, што грунтуецца на прынцыпе няроўнасці; *aganē* – несумяшчальнае са спантаннасцю і звычайка ахвярнае, самаадданае каханне. Сярод другарадных відаў грэкі вылучалі *людус* (каханне-гульнію), *манію* (каханне-апантанасць) і *прагму* (каханне па разліку). Аднак у чыстым выглядзе кожны з пералічаных відаў сустракаецца рэдка. На практыцы мы сутыкаемся са складанай кантамінацыйнай пачуццяў.

Аналіз лірычных тэкстаў паказвае, што самым распаўсюджаным у гісторыі беларускай інтымнай паэзіі відам кахання з’яўляецца *philia* (*philia*). Гэтае пачуццё звязана з ідэяй паплечніцтва, узаемапавагі і ўзаемападтрымкі, глыбокага сяброўства, роднасці душ і агульнасці поглядаў на свет, адзінства жыццёвых мэтаў, парытэтных партнёрскіх ролей. Па

сутнасці, А. дэ Сент-Экзюперы ў сваім вядомым афарызме пра неабходнасць для закаханых глядзець разам у адзін бок апісваў менавіта *filia*. Агучаны вышэй тэзіс аднолькава актуальны для айчыннай лірыцы XIX, XX і XXI стагоддзяў.

Вочы любай, шэпты гаю,
На світанні развітанне,
І сяброўства, і каханне –
Я ў адзін вянок сплятаю [1, с. 37].

(Я. Баршчэўскі, “Падарожжа”)

У рускім нацыянальным характары ў міжполавых зносінах дамінуе *caritas* – міласэрнасць, жаль, эмпатыя, пра што неаднаразова гаварылі даследчыкі: “У рускім народзе гавораць «жалеть» – у сэнсе «любить»; <...> у адносінах жанчыны да мужчыны пераважае мацярынскае пачуццё: прыгрэць небарак, шалапутнага” [2, с. 24] (Г. Гачаў). У пэўнай ступені такая адметнасць уласціва і ўкраінскаму каханню. Вядомы сацыяльны псіхолог М. Махній, аналізуючы нацыянальныя адметнасці эрасу нашых паўднёвых суседзяў, у прыватнасці размеркаванне ролей у пары, адзначае “даволі тыповую з’яву ва ўкраінскай псіхакультуры – экзекутыўнасць (дамінаванне жаночых ментальных структур) мужчынскай часткі насельніцтва. Калі, знаходзячыся сам-насам, украінскі мужчынскі псіхатып здольны да плённай працы, то ў калектыўных формах жыццядзейнасці спрацоўвае мацярынская мадэль «абароны»: службовыя, інстытуцыянальныя, фармальна-дзелавыя адносіны імгненна выпцяняюцца нефармальнымі з элементам сваяцтва” [3].

У традыцыйнай патрыярхальнай традыцыі беларусаў словы “шкадаваць” і “любіць” таксама маюць блізкую семантыку. Адзначым, аднак, што ў беларускім светаўспрыманні да кахання-жалю, падпарадкаванага вектару жанчына → мужчына, далёка не адназначнае стаўленне, прычым у абедзвюх паловаў чалавецтва. Так, лірычная гераіня К. Буйло рашуча адмаўляе падобныя адносіны паміж супрацьлеглымі поламі, успрымаючы іх як абразу. “Пытацца у цябе я ні аб чым не буду, // І жалем абражаць не стану я, павер!” [4, с. 261], – неаднойчы паўтарае яна (вершы “А ты прыйдзі ка мне, калі ў цяжкой задуме...”, “Кветка бэзу – у росквіце пышным...” і інш.). Нават у вершах ваеннага часу, у распачы аплакваючы сваіх параненых ці забітых каханых, гераіня К. Буйло не дазваляе сабе шкадавання ў іх бок, а прагне хутчэй помсты ворагу.

Нават У. Жылка, у багемна-карчомных вершах якога паслядоўна ствараецца вобраз закаханай жанчыны, місія якой – уратаваць лірычнага героя ад маральна-духоўнага падзення і нават фізічнай смерці, не прымае такога пачуцця ў адносінах да мужчыны. Так, у нататцы “Праклятыя пытанні” творца зазначае: “<...> мужчына не можа быць жалкім і няма большай абразы для мужчыны, як сказаць, што яго шкада” [5, с. 163]. І перад намі не толькі асабістыя перакананні паэта: падобныя погляды паслядоўна адлюстроўваюцца ў інтымнай лірыцы розных аўтараў розных эпох.

Безумоўна, у беларускім нацыянальным характары прыкметы карытатыўнага кахання нярэдка прымешваюцца да *filia*, але значна часцей у якасці адцення сустракаецца *storge* (*storge*) ці *pietas* (*pietas*), на што ўскосна ўказвае і ўведзеная ў гісторыю айчыннай літаратуры М. Багдановічам і з цягам часу набывшая вялікую папулярнасць тэндэнцыя да ўвасаблення вобраза Мадонны (творчасць У. Дубоўкі, У. Жылкі, З. Бядулі, А. Куляшова, М. Танка, Я. Сіпакова, Г. Бураўкіна, М. Скоблы і інш.). Апошні з названых відаў кахання прадугледжвае шанаванне, абагаўленне, узвышэнне аб’екта захаплення. Пад *storge* разумеецца каханне, заснаванае на прынцыпе няроўнасці, але са стойкім адчуваннем надзейнасці і даверу. Старажытныя грэкі ўжывалі гэты тэрмін і для таго, каб апісаць пачуццё, якое звязвае бацькоў і дзяцей. Гаворачы словамі Ю. Рурыва, гэта “каханне-пяшчота, сямейная любоў, поўная мяккай увагі да каханага” [6, с. 142]. Вобраз багдановічаўскай Мадонны якраз і яднае прыкметы пералічаных вышэй відаў пачуцця.

Filia не прадугледжвае кіпення жарсці, хістанняў ад кахання да нянавісці, гэта спакойнае, “нягучнае”, упэўненае пачуццё. Невыпадкова старажытныя грэкі прымянялі

абазначэнне *philia* для перадачы розных перажыванняў, у тым ліку ў адносінах да неадушаўлёных прадметаў і абстрактных паняццяў: *філадэльфія* – любоў да братоў і сёстраў, *філантрапія* – да чалавека, *філаполі* – да свайго роднага горада, *філапатрыя* – любоў да радзімы і да т. п. Адметна, што ў беларускай мове (як і ва ўкраінскай) таксама выкарыстоўваюцца розныя найменні для перадачы адценняў пачуцця ў адрозненне ад рускага слова “любовь” з яго шырокім спектрам значэнняў. Пачуццёвыя адносіны паміж мужчынам і жанчынай абазначаюцца словам “каханне”, а “любоў”, як правіла, бясполая.

Прычым у практыцы айчыннага вершапісання гэтыя словы нярэдка змешваюцца, падкрэсліваючы яшчэ адну вельмі важную асаблівасць беларускага светаўспрымання: надзвычайнае падабенства пачуццяў да жанчыны і радзімы. Паэты нярэдка замяняюць слова “люблю” ў адносінах да айчыны на “кахаю” нават пры ўмове адсутнасці ў вершы прыёму персаніфікацыі: “Родны край свой кахай!” [7, с. 28] (У. Дубоўка) або “Кахаць зямлю з яе жыццём глухім” [5, с. 103] (У. Жылка).

Зліццё інтымнага і патрыятычнага пачаткаў – адна з вызначальных рысаў беларускай паэзіі, вытокі якой прасочваюцца ў XIX стагоддзі. Прычым карэляцыя паміж імі можа зводзіцца да збліжэння ці нават атаясамлівання (цыкл “Адэскія санеты” А. Міцкевіча, вершы “Уцеха” Я. Чачота, “Да Юлі”, “Зачараваны край” Я. Баршчэўскага, “Смутак на чужыне” В. Дуніна-Марцінкевіча, “Вязень” Т. Зана, “Да панны А. Д.” Ю. Ляскоўскага, “Мазурка” Р. Сухадольскага і інш.) або праблемы выбару, у якім перавага аддаецца любові да Радзімы (баллада “Наваградскі замак” Я. Чачота):

Ах, ганьба таму, хто пачуццям адданы,
Свой край на дзяўчыну мяняе.
Каханкаю першаю нашай – айчына,
Ёй служым, яе мы шануем,
Другая ж каханка – вядома ж, дзяўчына,
Якую кахаем, мілуем [8, с. 95].

Даволі разнастайныя і мастацкія стратэгіі ўвасаблення ўказанага вышэй зліцця. Перш за ўсё гэта нязменная, “фонавая” прысутнасць патрыятычнага ў інтымным вершы. Так, у хрэстаматычным вершы К. Каліноўскага “Марыська чарнаброва, галубка мая...” бунтарскі сацыяльна-рэлігійны пафас спалучаецца з любоўнымі матывамі, а развітанне з каханай перарастае ў зварот-запавет цэламу народу. Сучасная паэзія рэпрэзентуе іншыя версіі такога злучэння. Лірычная гераіня Р. Баравіковай, расстаючыся з любым, спрабуе абараніць яго ад няшчасцяў з дапамогай не толькі Бога, але і роднага неба: “<...> дазвольце небам васілька // перажагнаць вас на разлуку” [9, с. 22]. Пазнаць суджанага сярод тысяч іншых мужчын у вершы “Лёс” Д. Бічэль-Загнетавай дазваляюць сакральныя для кожнага беларуса словы:

Як пазнаць,
падказала краіна:
– Каго любіш?
– Люблю Беларусь [10].

Другі спосаб – стварэнне адзінага асацыятыўнага поля, лагічнага шэрагу, у якім пачушчэ (philia) да жанчыны і радзімы выступаюць паняццямі аднаго парадку, атаясамліваюцца. Да прыкладу, як у вершы У. Дубоўкі “Вы мелодый не слухаеце...”:

Так, здаецца, абняў бы абяруч
І жыццё, і лясы, і дзяўчыну.
Вобраз мілы страямі ўбераць,
Бо у сэрцы нітуецца шчыльна [7, с. 73].

Больш за тое, для стварэння партрэтаў персаніфікаванай Радзімы і каханай паэт выкарыстоўвае аднолькавыя мастацкія сродкі, акцэнтуючы ўвагу на вачах і косах гераінь – самых прывабных, на думку лірычнага героя, дэталю жаночага характа. Такім чынам падкрэсліваецца эстэтычная роднасць вобразаў: “Вочы... Ну зірні дзяўчыне // ў вочы.

Глыбіня – як жыццё прадоннае” [7, с. 73] (“Вы мелодый не слухаеце...”). І пра Радзіму: “Ці праклятая, ці святая // мяне раніла прадоннем вачэй” [7, с. 139] (“Плач навальніцы”).

Неабходна адзначыць, што вобраз Радзімы, увасоблены ў выглядзе жанчыны, у беларускай паэзіі часта надзяляецца функцыямі не маці, а каханай, што дазваляе ствараць нечаканыя кантэксты і знаходзіць новыя сэнсы адвечнай праблемы:

Айчыне трэба новыя мужчыны!

Таму і зжэр народ,
бы зерне ў недарод,
бо згаладаўся я
без долі й волі.

Растаў Харонаў лёд,
пярэйдзем Сцікс уброд,
зачнем, Айчына, сына ў чыстым полі [11, с. 211].

(А. Сус)

Такім чынам, інтымная лірыка выступае паказальнай з’явай для асэнсавання адметнасцей нацыянальнага эрасу і феномена кахання як яго разнавіднасці. Даследаванне любоўных вершаваных тэкстаў паказала, што пачуццёнасць беларусаў вылучаецца нават на фоне бліжэйшых суседзяў. Дамінантным відам кахання ў айчынай інтымнай лірыцы з’яўляецца *philia*, якое даволі часта спалучаецца са *storge* (*storge*) ці *pietas* (*pietas*), што ў пэўнай ступені вытлумачвае папулярнасць запаткаванага М. Багдановічам вобраза Мадонны, а таксама адмысловага вобраза Радзімы, суаднесенага не з функцыямі маці, а надзеленага рысамі каханай. Карытатыўнае каханне ў беларусаў таксама мае адмысловую варыяцыю: адносіны да кахання-жалю, падпарадкаванага вектару жанчына → мужчына, далёка не адназначныя ў абедзвюх паловаў чалавецтва.

Спіс літаратуры

- 1 Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1998. – 480 с.
- 2 Гачев, Г. Русский Эрос / Г. Гачев. – Москва : Интерпринт, 1994. – 279 с.
- 3 Махний, Н. Особенности национальной любви [Электронный ресурс] / Н. Махний. – Режим доступа : https://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equalrights/article/Osobennosti_nacionalnoi_ljubvi_ – Дата доступа : 30.09.2022.
- 4 Буйло, К. Выбраныя творы : у 2 т. / К. Буйло. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 2 : Вершы. Успаміны. – 334 с.
- 5 Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка; уклад., прадм. і камент. М. Скоблы. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1998. – 358 с.
- 6 Рюриков, Ю. Б. Типология любви / Ю. Б. Рюриков // Психология и психоанализ любви; под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2002. – 688 с.
- 7 Дубоўка, У. О Беларусь, мая шыпшына...: Выбранае / У. Дубоўка; уклад. Дз. М. Давідоўскага, З. К. Пазняк. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 318 с.
- 8 Чачот, Ян. Наваградскі замак : творы / Ян Чачот; уклад., пер., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 327 с.
- 9 Баравікова, Р. Адгукнуся голасам жалейкі : вершы / Р. Баравікова. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 95 с.
- 10 Бічэль-Згнетава, Д. Даўняе сонца: лірыка [Электронны рэсурс] / Д. Бічэль-Загнетава. – Рэжым доступу : <http://pdf.kamunikat.org/17705-1.pdf>. – Дата доступу : 30.09.2022.
- 11 Сус, А. Лён : выбраныя творы / Анатолий Сус. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 436 с.